

İbnü'l-Münzir'in İcmâ İddialarına İki Hidâye Şârihi'nin Yaklaşımı ve Bu İddiaların Tahlili

Ali Veysel AKCAN

Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Asst. Prof. Necmettin Erbakan University, Ahmet Keleşoğlu Faculty of Theology
Konya / TÜRKİYE

aliveysel.akcan@erbakan.edu.tr | orcid.org/0000-0001-7994-8256

Öz

İcmâ, İslam hukukunun temel kaynaklarından biri olarak Müslümanlar için bağlayıcı delillerden biri kabul edilmektedir. Bu bağlayıcılık, fıkıh usulünde özel bir yere sahiptir. Öyle ki gerekli şartların tamamı sağlandığında icmâın inkâr edilmesi, kişiyi dinden çıkarmaya varacak kadar ciddi sonuçlara yol açabilmektedir. Amelî bakımdan değerlendirildiğinde ise icmâ delili kendisi ile amel edilmesi zorunlu olan deliller arasında yer almaktadır. Hanefî mezhebi literatüründe bu öneminden dolayı çoğu konuda icmâın varlığına sıklıkla rastlanmaktadır. Bu iddiaların kaynağı hem Hanefî âlimleri hem de diğer mezhep âlimleridir. Bu bağlamda, özellikle icmâ konusundaki eserleriyle tanınan İbnü'l-Münzir, Hanefî kaynaklarında kendisine sıkça referansta bulunulanlardan biridir. İbnü'l-Münzir'den aktarılan icmâ iddialarının sayısı çok fazla olmasa da eserleri Osmanlı dönemi literatüründe önemli bir referans kaynağı olmuştur. Hidâye metninin iki şarihi olan Bedreddîn el-Aynî ve İbnü'l-Hümâm'ın İbnü'l-Münzir'e dayandırdıkları icmâ iddialarını nasıl değerlendirdiklerini incelemek önemlidir. Bu inceleme, hem bu âlimlerin metodolojisini anlamak hem de iddiaların güvenilirliğini tespit etmek açısından değerlidir. Bu araştırma, söz konusu alanda önceden herhangi bir çalışma

Geliş/Received: 10.07.2025 | **Kabul/Accepted:** 23.12.2025 | **Yayın/Published:** 30.12.2025

Atıf/Citation: Akcan, Ali Veysel. "İbnü'l-Münzir'in İcmâ İddialarına İki Hidâye Şârihi'nin Yaklaşımı ve Bu İddiaların Tahlili". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 46 (Aralık 2025), 361-388./Akcan, Ali Veysel. "Two Hidaya Commentators' Approach to Ibn al-Mundhir's Claims of Ijma (Consensus) and the Analysis of These Claims". *Journal of Islamic Law Studies* 46 (December 2025), 361-388.

<https://doi.org/10.59777/ihad.1739335>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Ali Veysel AKCAN | CC BY-NC-ND 4.0 International

gerçekleştirilmemiş olması sebebiyle, zikredilen konuya odaklanmaktadır. Çalışma kapsamında XV. yüzyıl müelliflerinden olan Hidâye şarihleri Bedreddîn el-Aynî ve İbnü'l-Hümâm'ın eserlerindeki İbnü'l-Münzir'e atfedilen icmâlar, metin analizi yöntemi kullanılarak incelemeye tabi tutulmuştur. Bu incelemede hem iddiaların sıhhati hem de müelliflerin bu iddiaları aktarırken benimsedikleri tutumlar değerlendirilmiştir. Sonuç olarak çalışma, Hanefî fakihlerinin İbnü'l-Münzir'in icmâ iddialarını ciddiyle ele aldıklarını, bu iddiaları kendi görüş ve içtihatlarını desteklemek ya da eleştirmek için kullandıklarını ve bazı icmâ iddialarının gerçek anlamda icmâ sayılamayacağını ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Fıkıh Usulü, İcmâ, Hidâye Şarihleri, İbnü'l-Münzir.

Two Hidayat Commentators' Approach to Ibn al-Mundhir's Claims of Ijma (Consensus) and the Analysis of These Claims

Abstract

Ijma (consensus) is considered one of the binding proofs for Muslims as a fundamental source of Islamic law. This binding nature holds a special place in the *usul al-fiqh*, and when all necessary conditions are met, denying ijma can lead to serious consequences that may even result in renunciation of the religion. When evaluated from a practical perspective, ijma is among the proofs with which *ijtihad* must be conducted. In the literature of the Hanafi school, due to this importance, claims of ijma are frequently encountered. The sources of these claims are both Hanafi scholars and scholars from other schools. In this context, Ibn al-Mundhir, who is particularly known for his works on ijma, is one of the scholars frequently referenced and cited in Hanafi sources. Although the number of ijma claims attributed to Ibn al-Mundhir is not very large, his works serve as an important reference source in Ottoman-era literature. It is important to examine how Badr al-Din al-Ayni and Ibn al-Humam, the two commentators of the *Hidaya* text, evaluated the claims of consensus (ijma) that they attributed to Ibn al-Mundhir. This examination is valuable both for understanding the methodology of these scholars and for determining the reliability of the claims. This research focuses precisely on this issue, as no previous study has been conducted on this topic. Within the scope of the study, the ijma claims attributed to Ibn al-Mundhir in the works of 15th-century commentators of *Hidaya*, Badr al-Din al-Ayni and Ibn al-Humam, were comprehensively examined using textual analysis. In this review, both the soundness of the claims and the attitudes adopted by the authors in conveying these claims have been evaluated. In conclusion, the study revealed that Hanafi jurists took Ibn al-Mundhir's ijma claims seriously, used these claims to support or criticize their own views and

interpretations, and determined that some ijma claims were not considered as consensus in the real sense.

Keywords: Islamic Law, Principles of Islamic Jurisprudence, İjma, Hidaya Commentators, İbn al-Mundhir.

Giriş

İcmâ, Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) ümmetinden aynı asırda yaşayan bütün müctehidlerin şer'î bir mesele hakkında inanç, söz veya fiil yönünden ortak bir karara varmasını ifade eder.¹ Hanefîlerde icmâ delili, varoluş biçimine göre iki kategoride değerlendirilir: Azimet ve ruhsat. Azimet türü, icmâa katılan müctehidlerin bir konuda açık ve net bir şekilde, fiilen veya sözlü olarak görüş birliğine ulaşmalarıdır. İcmân ruhsat türünde ise bu görüş birliği açıkça değil, zımnî olarak gerçekleşir. Bu zımnî onay, müctehidlerin karşı çıkabilecekleri bir durumda sessiz kalarak dolaylı kabul göstermeleriyle oluşur. Bu ikinci türdeki icmâda, müctehidlerin adalet vasıfları temel alınarak yanlış bir görüş karşısında sessiz kalmayacakları varsayılmış ve buna bağlı olarak sessiz kalışları bir onay olarak değerlendirilmiştir. Haliyle buradaki sükût, aslındaki doğru görüşün sessizlik ile ikrarı olarak ifade edilebilir.²

İcmâ, İslam hukukunda geçerli ve bağlayıcı bir delil olarak kabul edilmektedir. Bu bağlayıcılığın derecesi öylesine önemlidir ki, icmâ ile sabit olmuş bir hükmü reddetmek İslam dininden çıkma sonucuna yol açabilmektedir.³ Ancak bu durum, birtakım şartların sağlandığı belirli icmâ türleri için geçerlidir. Bu şartların sağlanmadığı

¹ Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an şerhi Usûli'l-Pezdevî* (İstanbul: Şeriketi's-Sahâfeti'l-Usmâniyye, 1890), 3/227; Ebu Abdullah Şemsuddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed İbn Emîru Hâc, *et-Takrir ve't-tahbir* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 3/80; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl ila tehkîki'l-Hak min 'İlmi'l-usûl*, thk. Ahmed Azvi İnâye (b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1999), 1/193, 194. Ayrıca bk. Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed er-Rûmî el-Mısrî el-Bâbertî, *el-Rudûd ve'n-nukûd Şerhi Muhtasari İbni'l-Hâcib*, thk. Terhîb b. Reb'ân ed-Devserî Dayfullah b. Sâlih b. 'Avn'ul-Ömerî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşdi Nâşirûn, 2005), 1/515, 516; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî eş-Şâfiî ez-Zerkeşî, *Teşnîfü'l-mesâmi' bi-Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Abdullah Rebî Seyyid Abdülazîz (Mekke: Mektebetü Kurtuba li'l-Bahsi'l-İlmî - İhyâü't-Turâs - Tevzi'ul-Mektebeti'l-Mekkiyye, 1998), 3/75, 76.

² Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûlü'l-fikh* (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), 1/303; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/228; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve İstilhâât-ı Fıkhiyye Kâmâsu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 1/165. Burada anlatılan sükûti icmân delil değeri İslam hukuk düşüncesinde tartışmalı olmakla birlikte kabul edenlerin başında Hanefî mezhebi gelmektedir. Hanefîlerde sükûti icmâ ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Serdar Özcan, *el-İcmâ' es-Sukûti ve Tetavvuru ve Tatbikâtuh 'inde'l-Hanefiyye* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2025), 41-124., Kabul etmeyenler, dellilleri ve bunlar etrafındaki tartışmalar için ayrıca bk. Özcan, *el-İcmâ' es-Sukûti ve Tetavvuru ve Tatbikâtuh 'inde'l-Hanefiyye*, 69-84.

³ Serahsî, *el-Usûl*, 1/295, 296.

türlerde ise icmân inkârı ile İslam dininden çıkma söz konusu değildir.⁴ Bu bağlamda, dinden çıkmaya sebep olan icmâ türünün, sadece sahâbe tarafından sarih bir şekilde ifade edilip münakit olan icmâ olduğu söylenebilir. Bu nedenle sahâbenin sarih icmâ haricindeki herhangi bir icmân inkârı kişiyi İslam dairesinin dışına çıkartmamaktadır.⁵ O halde, sahâbenin sükûtî icmâ ile sabit olan bir hükmün veya sahâbe döneminden sonra herhangi bir devirde gerçekleşmiş sarih ya da sükûtî icmâ ile sabit olan bir hükmün inkârı, dinden çıkarma yönünden kişinin imanı ile ilişkilendirilemez. Hatta sahâbenin icmâ, haber-i vâhid tariki ile rivayet edilecek olursa bu icmâ türünün inkârı da kişiyi İslam dini dışına çıkarmamaktadır.⁶

İcmâ delili amel açısından değerlendirildiğinde, her türlü icmâ ile amel etmenin kesin surette gerekli olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla icmâ bulunan konularda, söz konusu fikhî hükme aykırı bir tutum benimsemek caiz değildir. Zira icmân en düşük mertebesi haber-i vâhid menzilesindedir ve haber-i vâhidler ile de amel etmek vaciptir.⁷ Bu nedenle icmân inkârı ile ameli birbirine karıştırılmamalıdır. Sonuç olarak, icmân fıkıh usulü ilminde kayda değer normatif bir işlevi bulunmaktadır. Bu işlevsellik, icmân şer'î deliller hiyerarşisinde üçüncü sırada konumlandırılmasıyla da doğrudan ilişkilidir.⁸

İbnü'l-Münzir'in isminin Muhammed b. İbrâhîm olduğu bilinmektedir. Kendisine verilen Ebû Bekir künyesi ve en-Nîsâbü'rî nisbesiyle tanınmaktadır. Mekke'yi mesken edinen İbnü'l-Münzir; imâm, hâfız, allâme ve şeyhu'l-İslâm gibi ilmî unvanlarla taltif edilmiş, bilhassa fıkıh ilmindeki yetkinliğini ifade edecek şekilde kendisine fakih de denilmiştir. Kendisi özellikle icmâ literatürüne yaptığı katkılarla bilinmektedir.⁹ İcmân

⁴ Serahî, *el-Usûl*, 1/318, 319.

⁵ Abdullatif b. Firişte İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr fi usûli'l-fikh*, thk. İlyas Kaplan (İstanbul: Dâru'l-İrşâd, 2014), 3/1348-1350; Ahmed b. Ebî Saîd b. Abdillâh (Ubeydillâh) el-Leknevî Molla Cîven, *Nürü'l-envâr fi şerhi'l-Menâr* (Karaçi: Mektebetu'l-Büşrâ, 2008), 1/632, 633. Ayrıca bakınız: Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*, thk. Sâid Bektaş (Medine - Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye - Dâru's-Sirâc, 2014), 548. ile beraber Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/261, 262.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/265, 266.

⁷ Molla Cîven, *Nürü'l-envâr*, 1/633.

⁸ Üçüncü şer'î delil oluşu için bk. Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbar et-Temîmî el-Mervezî Ebü'l-Muzaffer Sem'ânî, *Kavâtı'ul-edille fi'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 2/259; Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed Alâeddin es-Semerkindî, *Mizânü'l-usûl fi netâici'l-ûkûl*, thk. Muhammed Zekî Abdu'l-birr (Katar: Matâbiu'd-Doha, 1984), 1/76; Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddin Ömer b. Burhâniddin Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *et-Telvih 'ala't-Tavzih li metni't-Tenkîh fi Usûli'l-fikh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1957), 1/32.

⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 14/490. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

bu önemine binaen İbnü'l-Münzir (öl. 318/930), icmâ meselelerini toplamaya çalışıp bu bağlamda kitaplar kaleme almıştır. Bunlar arasında *el-İcmâ'* ve *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ'* ve *l-ihtilâf* gibi eserler sayılabilir.¹⁰

İbnü'l-Münzir'in icmâ yaklaşımı, yukarıda icmâ hakkında Hanefî mezhebi kitaplarından özetlenen bilgilere nazaran, birtakım farklılıklar barındırmaktadır. Bu bağlamda şu husus dikkat çekmektedir: İbnü'l-Münzir, bir konuda icmâ bulunduğunu ifade ederken aynı zamanda bu icmâ görüşüne muhalif olan fakihlerin düşüncelerini de zikretmektedir. Bu duruma örnek olarak, ikamet halindeyken dört rekat olarak kazaya kalan namazın, sefer durumunda kaç rekat kılınacağı ile alakalı mesele ele alınabilir. Nitekim İbnü'l-Münzir, bu namazın dört rekat olarak kılınması gerektiği hususunda icmâ bulunduğunu belirtmesine rağmen, Hasan-ı Basrî'nin bu konudaki farklı görüşünü herhangi bir eleştiri getirmeksizin kaydetmektedir.¹¹

İbnü'l-Münzir'in bu tavrı bir başka meselede daha tezahür etmektedir: Kendisi, el kesme cezasını gerektirecek miktarda bir şey ödünç alan kişinin, bu malın ödünç alındığını inkâr edip gasp etmesi durumunda elinin kesilmeyeceğine dair icmâ nakletmektedir. Ancak hemen ardından, başka fakihlerin bu konuda farklı düşündüğünü ve bu kişinin elinin kesilmesi gerektiğini savduklarını aktarmaktadır. Bu farklı görüşlere ise icmâ aykırı olmaları bağlamında herhangi bir itiraz yöneltmemektedir.¹²

İbnü'l-Münzir'in yukarıdaki iki meselede farklı görüşler mevcut olmasına rağmen icmâ iddiasında bulunması oldukça dikkat çekicidir. Bu bağlamda, söz konusu iki görüşün icmâ aykırı olarak ortaya çıktığı ve bu nedenle değerlendirmeye alınamayacağı düşünülebilir. Ancak İbnü'l-Münzir böyle bir hususu açıkça belirtmemiştir. Dahası, eğer bu görüşler değerlendirmeye alınamayacak nitelikte olsaydı, İbnü'l-Münzir'in bunları eserinde zikretmesi makul bir tercih olmazdı. Bu iki meselede muhalif görüşlerden sonra icmân teşekkül etmiş olabileceği düşünülebilse de bu ihtimal, icmân sonraki dönemlerdeki tespitinin oldukça zor oluşu açısından pek makul görünmemektedir. İşte icmâ konusunda İbnü'l-Münzir'in farklı anlayışı dediğimiz husus tam da budur: Kendisi muhalif bir görüşün bulunduğu meselelerde bile icmâ iddiasında bulunabilmektedir.

---

kendisini, müctehid bir alim olarak tavsif etmektedir: "Görüşleri etrafında Münzirîyye adıyla bir mezhep oluşan müctehid âlim." bk. Cengiz Kallek, "İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11 Mart 2025).

¹⁰ bk. Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, *el-İcmâ'*, thk. Fuâd Abdülmün'im Ahmed (b.y.: Dârü'l-Müslim li'n-neşr ve't-tevzî, 2004); Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, thk. Ebû Hammâd Sağır Ahmed b. Muhammed Hanîf (Riyad: Dârü Tîbe, 1985).

¹¹ İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, *el-İcmâ'*, 42.

¹² İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, *el-İcmâ'*, 116.

Halbuki yukarıda belirtildiği üzere, icmâ bazı müctehidlerin değil, “tüm” müctehidlerin görüş birliği olmalıdır.

Hanefî kitaplarında doğrudan İbnü'l-Münzir'e atfedilen icmâ meselelerine rastlanıldığından bu araştırma icmâ eserleri ile bilinen İbnü'l-Münzir'in icmâ iddialarının Hanefîlerdeki yansımalarını ele almayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda söz konusu bu icmâ iddialarının ne kadar isabetli olduğu ve bazı Hanefîlerin bu icmâ iddiaları karşısındaki tavrı incelenecektir. Söz konusu inceleme için Hanefî mezhebinin en önemli kitaplarından sayılan *el-Hidâye* metnine şerh yazan ve Hanefî çevreler tarafından da itibar edilen iki Osmanlı fakihî; Bedreddin el-Aynî (öl. 855/1451)¹³ ve Kemâluddîn İbnü'l-Hümâm (öl. 861/1457)¹⁴ seçilmiştir. Bu şerhler sırasıyla şunlardır: *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye ve Fethu'l-kadîr li'l-âcizi'l-fakîr*. Araştırmanın sınırları ve hacminden dolayı daha fazla eser incelemeye tabi tutulamamıştır. Bununla birlikte, diğer temel Hanefî kaynaklarından da istifade edilmiştir. Her iki yazar da kitaplarında İbnü'l-Münzir'e oldukça fazla atıf yapmıştır. Fakat bunların çok büyük bir bölümü doğrudan bir icmâ nakli değildir. Bu bağlamda, bu kitaplarda geçen ve İbnü'l-Münzir'den icmâ nakli yapılan on mesele bu çalışmanın kapsamına alınmıştır. Bu meseleler, fıkıhın en temel bölümleri olan ibâdât ve geniş manasıyla muâmelât başlıklarını temsil etmektedir.

Metodolojik açıdan çalışmamız, literatür taraması ve metin analizine dayanmaktadır. İcmâ meselelerinin değerlendirilmesinde ise hem klasik hem de çağdaş literatürden yararlanılarak bütüncül bir yaklaşım benimsenmiştir ve Türkçe literatürde bu bağlamda yapılmış bir başka çalışmaya rastlanılamamıştır.¹⁵

1. İsbetli Olduğu Sonucuna Ulaşılan İcmâ İddiaları ve İki Hidâye Şarihinin Bu İddialardaki Tavrıları

Bu başlık altında isabetli olduğu teyit edilebilen icmâ iddialarına yer verilecektir. İcmâ iddiaları sistematik bir düzende sunulmuş olup, öncelikle ibadetlerle alakalı olanlar, ardından muamelata dair olanlar incelenmiştir. Her bir icmâ iddiasında, eğer varsa

¹³ Bilgi için bk. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, ed. Mustafa Çiçekler (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016), 372, 373.

¹⁴ Bilgi için bk. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 232.

¹⁵ İcmâ ile alakalı olarak birçok çalışma yapılmıştır. Mesela kişiler düzeyinde icmâ anlayışı olarak şu araştırma makalesi burada zikredilebilir: Şule Eraslan, “Klasik İcma Teorisine Modern Yaklaşımlar: Fazlurrahman Örneği”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 32 (Ekim 2018), 163-190. Kişilerden yola çıkarak tümel bir mürekkep icmâ anlayışı da bir başka çalışmada ortaya konulmak istenmiştir bk. Rustem Azamatov, “İslam Hukuk Metodolojisinde Mürekkep İcmâ Kavramının Mâhiyeti”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 29 (Nisan 2017), 33-50. Bir başka çalışmada ise icmâ çok farklı bir bağlamda, yani başka bir disipline ait anlayışın icmâ üzerindeki etkisi inceleme konusu yapılmıştır bk. Mustafa Hayta, “Usûlü'd-Dîn Anlayışının Usûlü'l-Fıkha Yansıması: İcmâ Örneği”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 24 (Ekim 2014), 11-32.

Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm'ın ve Bedreddin el-Aynî'nin tavırlarına dair değerlendirmeler yapılmıştır.

1.1. Yetişkin İdrarının Galiz Necaset Olması

Bedreddin el-Aynî, idrarın dört kısımda ele alındığını belirttiğinden sonra, ilk kısım olan mükellef kişinin idrarının necâset-i galîza kabul edilmesi hususunda ehlü'l-hall ve'l-akd arasında Müslümanların icmânının bulunduğunu ifade etmektedir. Aynî ayrıca, İbnü'l-Münzir'in bu konuda hem Hanefî hem de Şâfiî mezhebinin önde gelenlerinden icmâ naklettiğini belirtmektedir.¹⁶ Bir başka yerde yine bu icmâ iddiasını tekrarlamaktadır.¹⁷

İbnü'l-Münzir'in, idrarın necis olduğuna dair bir icmâ iddiası gerçekten de mevcuttur. Aynî'nin ifadeleri, İbnü'l-Münzir'in söz konusu idrarın necaset-i galîza olduğuna dair bir icmâ naklettiğine işaret etse de durum böyle değildir. Çünkü İbnü'l-Münzir bu nakli yaparken necasetin çeşidinden bahsetmemiştir.¹⁸ Fakat yine de İbnü'l-Münzir'in bu icmâ iddiasındaki "idrarın" mertebe olarak galîza haricinde anlaşılması pek mümkün değildir. Zira aşağıda da belirtileceği üzere, yetişkin idrarını "basit/hafif/ihtilafı" bir necaset olarak kabul eden herhangi bir görüş mevcut değildir. Dolayısıyla, her ne kadar burada icmân naklinde içerik bakımından bir eksiklik görünse de bunun yalnızca basit bir lafız farklılığından olduğu kabul edilebilir.

Aynî'nin yukarıdaki icmâ aktarımında dikkat çeken iki nokta bulunmaktadır. Birincisi, Müslümanların icmânını ehlü'l-hall ve'l-akd ile kayıtlaması; ikincisi ise mezhep alimleri tarafından nakledilen icmâ İbnü'l-Münzir'e dayandırmasıdır. İlkiyle alakalı olarak Aynî'nin ehlü'l-hall ve'l-akd kaydını müctehidler dışında anlamının isabetli olmayacağı söylenebilir. Zira tahmin edilebileceği üzere müctehid haricindeki hiçbir kimşenin icmâ katılma ya da şer'î görüş bildirme yetkisi yoktur. İkinci husus, bir mezhep içindeki icmâ iddialarının aynı mezhepte olmayan başka bir kimseye nispet edilmesidir. Zira İbnü'l-Münzir ne Hanefî ne de Şâfiî olduğundan, mezhebin ashabının görüş birliğinin, mezhep dışındaki bir kimseye dayandırılarak ispatlanmaya çalışılması oldukça ilginçtir. Bu durum, İbnü'l-Münzir'in icmâ meseleleri çerçevesindeki nakillerinin alimler arasında muteber kabul edilmesiyile açıklanabilir. Buna bağlı olarak bu mesele özelinde

¹⁶ Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed Bedreddin el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, thk. Eymen Sâlih Şa'bân (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000), 1/728. İcmâ delilindeki ehlü'l-hall ve'l-akd kelimesinin İslahçılardaki karşılığı için bk. Muhammet Ali Çağlar, *Cühûdü'l-Medreseti'l-İslâhiyyeti'l-Hadîse fî 'İlmi Usûli'l-fikh (Dirâse Tahliyye Nakdiyye)* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2025), 92-96.

¹⁷ Bedreddin el-Aynî, *el-Binâye*, 1/445.

¹⁸ İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, *el-İcmâ'*, 36.

Aynî'nin, İbnü'l-Münzir'in icmâ iddiasını naklederek kendi görüşünü kuvvetlendirmesinden yana tavır aldığı da söylenebilir.

Söz konusu icmâ iddiasının isabetli olmasına gelince, burada icmân gerçekten münakit olduğu yönünde bir değerlendirmede bulunmak mümkündür. Zira âlimler arasında yetişkin necasetinin hafif ya da temiz olduğunu söyleyen hiç kimseye araştırmalarımız neticesinde rastlanılmamıştır. Hanefilerdeki necasete yapılan “galîza” vurgusu da bu durumu desteklemektedir. Zira galîz necâset terkibi, necisliği konusunda hiçbir ihtilafın bulunmadığı necâset terimini ifade etmek için kullanılmaktadır.¹⁹ Buna ek olarak bu icmân, inkârının dinden çıkardığı icmâ kategorisinde değerlendirilmesi çok mümkün gözükmemektedir. Çünkü bu konuda herhangi bir ihtilafın olmaması, bu meselenin daha ilkten Sahâbe döneminde bu şekilde kabul edildiğine işaret etse de bu meselede her bir müctehid sahâbînin sarih kavillerini tespit etmek oldukça zordur.

1.2. Nifastan Gusül ile Temizlenilmesi

el-Hidâye yazarı Merğînânî (öl. 593/1197), nifastan temizlenmenin gusül ile gerçekleşmesine dair bilgiyi açıklarken nifastan gusül gerektirmesini icmâ ile sabit olan bir hüküm olarak belirtmektedir. Bununla birlikte Bedreddin el-Aynî, *el-Hidâye* yazarının bu konudaki icmâ iddiasının isnatlı bir dayanağının bulunmadığını söylemektedir. Ayrıca bu icmâ iddiasının doğrudan rivayeti yerine nakil yoluyla aktarıldığını da vurgulamaktadır. Buna binaen, nifastan temizliğin gusül ile sağlanacağı konusunda İbnü'l-Münzir, İbn Cerîr et-Taberî (öl. 310/923) ve diğer âlimlerin de icmâ naklinde bulunduğunu belirtmektedir.²⁰ İbn Nüceym de (öl. 970/1563) aynı icmâ iddiasının Kâsânî (öl. 587/1191) tarafından nakledildiğini ve Nevevî'nin (öl. 676/1277) kendi kitabında İbnü'l-Münzir'e ve İbn Cerîr et-Taberî'ye atfen yine bu icmâ naklettiğini dile getirmektedir.²¹

Çalışmamız kapsamında incelemeye aldığımız İbnü'l-Münzir, gerçekten de bu konuda kendi eserinde bir icmâ görüşü nakletmektedir. O, lohusa kadınların temizlendikten sonra gusül almaları gerektiği hususunda icmâ bulunduğunu açıkça

¹⁹ bk. Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîlî'l-Muhtâr* (Beirut: Matba'atü'l-Halebî, 1937), 1/31. Ayrıca bk. Burhânü's-Şerîa Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Merğînânî Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhitü'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*, thk. Abdulkerîm Sâmi el-Cundî (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 1/193, 194.

²⁰ Bedreddin el-Aynî, *el-Binâye*, 1/338.

²¹ Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Misrî İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik* (b.y.: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1/64. bk. Alâüddîn Ebü Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'ü's-sanâif fi tertibi's-şerâi*, thk. Ali Muavvez - Adil Abdulmevcud (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 1/38; Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürf en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* (Kahire: İdâretü't-Tıbbâ'ati'l-Müniriyye - Matbaatü't-Tedâmüni'l-Ehavî, 1925), 2/148.

belirtmektedir.²² Araştırmalarımız neticesinde hem İbnü'l-Münzir'den hem de Taberî'den bu icmâ görüşünü aktaran ilk müellifin Nevevî olduğu tespit edilmiştir.²³ Bu bağlamda, Bedreddin el-Aynî'nin de meselede icmâ bulunduğu dair iddiayı Nevevî'den aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim aşağıda görüleceği üzere, Bedreddin el-Aynî'nin istifade ettiği kaynaklardan biri Nevevî'nin *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* adlı eseridir.

Bedreddin el-Aynî'nin bu icmâ görüşünü aktarmasının temel sebebinin, kendi ilmî pozisyonunu destekleme amacına yönelik olduğu anlaşılmaktadır; aksinin düşünlmesi çok mümkün değildir. Nitekim yukarıda belirtildiği üzere, herhangi bir kaynağa atıf yapılmaksızın bu icmâ görüşü *el-Hidâye* isimli eserde yer almaktadır. Aynî'nin bu tavrı, İbnü'l-Münzir ve İbn Cerîr et-Taberî'yi icmâ konusunda güvenilir alimler olarak kabul ettiği yorumunu mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu icmâ iddiasını naklederek benimsediği görüşü güçlendirme amacı güttüğü söylenebilir.

Söz konusu icmâ iddiasının isabeti değerlendirildiğinde, bu iddianın isabetli olduğu ifade edilebilir. Yapılan bir araştırmada, bu icmân gerçekleştiği, çünkü konuyla ilgili muhalif görüş bildiren herhangi bir âlimin bulunmadığı ortaya konulmuştur.²⁴ Araştırmalarımız sonucunda, nifas halinden temizlenmenin gusül ile olmayacağına dair, şaz nitelikte dahi olsa herhangi bir karşıt görüşe rastlanmadığının burada belirtilmesi önem arz etmektedir. O halde, nifastan/lohusadan temizlenmenin gusül ile olacağı tüm müctehidler tarafından kabul edilen bir husus olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucu olarak söz konusu meselede icmânın, münakit olduğunu söylemek yerindedir. Nitekim Kâsânî'nin de işaret ettiği üzere, bu konuda ümmetin icmâ mevcuttur ve nifastan taharetin gusül ile gerçekleşeceğine dair ayrıca özel bir nas bulunmamaktadır.²⁵ Kâsânî'nin nas bulunmadığına dair vurgusu, bu icmân gücünü destekler niteliktedir. Zira bu durum, söz konusu meselenin tartışmaya mahal vermeyecek derecede yerleşik, bilinen ve uygulanagelen bir hüküm olduğuna işaret etmektedir.

Söz konusu icmân inkârının kişiyi dinden çıkararak icmâ olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Zira nifas halinden temizlenme, Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) döneminden beri bilinen, sonradan ortaya çıkmamış bir konudur. Hz. Peygamber'in dâr-ı saâdete irtihalinden sonra da bu konu tartışmaya bile açılmamıştır.

²² İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, *el-İcmâ'*, 37.

²³ Taberî'nin eserlerinde ise böyle bir icmâ iddiasına rastlanılmamıştır.

²⁴ Üsâme b. Saîd el-Kahtânî vd., *Mevsû'atü'l-İcmâ' fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Riyad: Dârü'l-Fadîle li'n-neşr ve't-tevzî, 2012), 1/423.

²⁵ Kâsânî, *Bedâ'iu's-sanâ'î*, 1/38.

Ancak her bir müctehid sahâbînin bu mesele hakkındaki tek tek açık görüşlerini tespit etmek oldukça zordur.

1.3. Kadının Vefat Etmiş Kocasını Yıkayabilmesi

Erkeklerin ölmüş erkekleri, kadınların ise ölmüş kadınları yıkamasında ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin ölmüş küçük çocukların kadın ya da erkek tarafından yıkanmasında Hanefî mezhebi açısından bir mahzur yoktur. Bazı âlimler ise yaş haddi koyarak çocukların dört, beş ya da yedi yaşına gelmeden önce cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin kadın ya da erkek tarafından yıkanabileceğini söylemektedir.²⁶ Bu noktada Bedreddin el-Aynî, İbnü'l-Münzir'in *el-İcmâ'* isimli eserinde, kadının ölmüş kocasını yıkamasının cevazı konusunda bir icmâ naklinde bulunduğunu belirtmektedir.²⁷ Nitekim İbnü'l-Münzir *el-İcmâ'* isimli eserinde kadının ölmüş kocasını yıkamasının caiz olduğuna dair icmâ nakletmiştir.²⁸ Diğer bazı eserlerinde ise bu icmâ iddiasına ek olarak Hz. Ebû Bekir (r.a.) (öl. 13/634) ile alakalı bir nakilde bulunmaktadır. Rivayete göre Hz. Ebû Bekir (r.a.), vefat edince kendisini hanımı Hz. Esmâ bint. Umeys'in (r.a.) (öl. 40/661) yıkamasını istemiştir. İbnü'l-Münzir bu olayın Muhacir ve Ensar'ın önünde olduğunu, kimsenin ise bu duruma itiraz etmediğini bildirmiştir.²⁹ Aynı haber daha erken dönemde Şeybânî (öl. 189/805) tarafından da zikredilmiş, kadının kocasını yıkamasının caiz olduğu söylenmiştir.³⁰

Bedreddin el-Aynî'nin, söz konusu icmâ iddiasını kendi görüşünü desteklemek adına kullandığı anlaşılmaktadır. Zira Hanefî mezhebinin görüşü de kadının ölmüş kocasını yıkamasının caiz olduğu yönündedir.³¹ Yaptığımız araştırmalar sonucunda da bu konuda muhalif herhangi bir görüşe rastlanılmamıştır. Bu nedenle icmâ iddiasının

²⁶ Bedreddin el-Aynî, *el-Binâye*, 3/190.

²⁷ Bedreddin el-Aynî, *el-Binâye*, 3/190, 191.

²⁸ İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, *el-İcmâ'*, 1/44.

²⁹ İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, 5/334. Ayrıca bk. Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhîm İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, *el-İsrâf 'alâ mezâhibi'l-ulemâ*, thk. Sağır Ahmed el-Ensârî Ebû en-Hammâd (Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetü Mekke es-Sekâfiyye, 2004), 2/318.

³⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın (Beirut: Dâru İbn Hazm, 2012), 2/241, 242.

³¹ Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, thk. İsmetullah İnaletullah Muhammed, Sâid Bekdaş vd. (Beirut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2010), 2/204; Radiyyüddîn Ebû Bekir b. Alî el-Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire 'alâ Muhtasari'l-Kudûrî* (b.y.: el-Matba'atü'l-Hayriyye, 1904), 1/104; Ebû'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî el-Vefâî el-Mısrî eş-Şürünbülâlî, *Merâkı'l-felâh bi-İmdâdî'l-fettâh*, thk. Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed b. Avîza (b.y.: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005), 215; el-Burhânübürî Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1892), 1/160.

isabetli olduğunu söylemek mümkündür. Bu icmâ sahâbe döneminde sükûtî olarak gerçekleştiği için, onu reddetmenin dinden çıkmaya sebebiyet vermeyeceği söylenebilir.

1.4. Konuşmanın Namazı Bozması

Hanefi mezhebi literatüründe konuşmanın, namazı fasit kılan unsurlardan olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda, Bedreddin el-Aynî'nin eserinde Nevevî'den aktardığı bir alıntı önem arz etmektedir. Bu aktarıma binaen, Nevevî'nin *Şerhu'l-Mühezzeb* adlı eserinde ifade edildiğine göre bir kimsenin namaz kılarken namaz dışı bir konuda kasıtlı olarak konuşmasında ibadeti icmâ ile batıl sayılmaktadır. Aynî ayrıca, Nevevî'nin İbnü'l-Münzir'den bu konuda icmâ naklettiğini de öne sürmektedir.³² Gerçekten de Nevevî söz konusu eserinde, kasıtlı olarak namaz dışındaki bir konuda konuşmanın, icmâ ile namazı iptal edeceğini ve bu icmâın İbnü'l-Münzir ve diğer âlimlerden nakledildiğini açıkça söylemiştir. Ancak dikkat çekici olan husus şudur ki, Aynî bu ifadeleri Nevevî'nin şahsi görüşü gibi aktarmış olsa da söz konusu esere başvurulduğunda bu açıklamaların aslında Nevevî'nin olmadığı görülmektedir. Çünkü Nevevî söz konusu görüşü, namazda konuşmanın namazı bozup bozmaması meselesinde âlimleri üç gruba ayırdıktan sonra birinci gruptakilerin kanaatini açıklarken dile getirmektedir.³³

Araştırmamızdaki diğer meselelerden farklı olarak Aynî, icmâ iddiasına başka bir müellifin kitabından, onun kelâmını naklederken *zorunlu olarak* değinmektedir. Araştırmamız bağlamında ise Aynî'nin başka bir müelliften naklettiği icmâın İbnü'l-Münzir kaynaklı olup olmadığı önemli bir husustur. İbnü'l-Münzir, namazda olanın namazı düzeltmek dışında bilerek konuşması halinde kişinin bu namazının geçersiz olduğu hakkında alimlerin icmâını zikretmektedir.³⁴ Fakat kendisi namazı düzeltmek amacıyla konuşma konusunda bir ihtilafın olduğunu söyleyerek burada Şâfiî'nin ve diğer alimlerin görüşlerine de yer vermektedir.³⁵ Bu durum İbnü'l-Münzir'in icmâ meseleleri ile alakalı kitaplarını oluştururken en azından bazı yerlerde, rivayet ile nakledilen icmâ meselelerine değil de alimlerin bir konuda ihtilaf edip etmediklerine bakarak ihtilaf etmemeleri durumunda oradan icmâ görüşü çıkardığını göstermektedir.

Söz konusu icmâ iddiasının isabetli olduğu söylenebilir. Zira İbnü'l-Münzir'in kayıtları esas alınarak yapılacak bir incelemede herhangi bir muhalif görüşe rastlanılmaktadır. Bu konuda her müctehid sahâbînin tek tek sarih kavillerini tespit etmek zor

³² Bedreddin el-Aynî, *el-Binâye*, 2/404.

³³ bk. Nevevî, *el-Mecmû'*, 4/85.

³⁴ İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, *el-İcmâ'*, 39; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, *el-İşrâf 'alâ mezâhibi'l-ulemâ*, 2/47; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, 3/234.

³⁵ İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, 3/234; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, *el-İşrâf 'alâ mezâhibi'l-ulemâ*, 2/48.

olacağından, böyle bir icmâin inkârının kişiyi dinden çıkarmayacağını söylemek oldukça mümkündür.

1.5. Eşlerin Ric'î Talak İddetinde Birbirlerine Mirasçı Olabilmesi

İbnü'l-Hümâm'ın belirttiğine göre, maraz-ı mevt esnasında hanımını bâin talak ile boşayan bir koca, bu hastalık sebebiyle vefat ettiğinde, karısı henüz iddetini beklemekteyse kocasına mirasçı olabilir. Ancak koca bu hastalıktan iyileştikten sonra başka bir sebepten dolayı vefat ederse ve karısı hâlâ iddetini beklemekteyse, mirasçı olamaz. Ric'î talak iddetinde ise hükümler daha farklıdır. Zira burada hem koca hem de kadın birbirlerine mirasçı olabilir. Şöyle ki, koca karısını maraz-ı mevtte veya sağlıklı iken ric'î talak ile boşamışsa ve kadın ric'î talak iddetini beklerken taraflardan biri vefat etmişse, hayatta kalan taraf ölen tarafa mirasçı olur. Çünkü, ric'î talak iddetinde nikâh bağı derhal sona ermemektedir.³⁶

İbnü'l-Hümâm, yukarıdaki hükümleri zikrettikten sonra görüşünü, İbnü'l-Münzir'den aldığı bir alıntıyla güçlendirmektedir. İbnü'l-Münzir ilim ehlinin, zıfaf sonrası gerçekleşen ric'î talakın iddet süresi devam ederken eşlerin birbirlerine mirasçı olmalarında icmâ ettiklerini söylemektedir.³⁷ İbnü'l-Münzir'in kendi eserinde zikrettiği ifadeler farklı olsa da söz konusu icmâ, bizzat kendisi tarafından dillendirilmektedir. Hatta o, konuyu daha ayrıntılı bir şekilde şöyle açıklamaktadır: Bir kimse, sağlık durumu ne olursa olsun, eşini ric'î talak ile boşadığında, iddet süresi tamamlanmadan taraflardan biri vefat ederse, hayatta kalan taraf diğerinin mirasçısı olabilmektedir.³⁸ Şeyh Nizâm (öl. 1090/1679) da herhangi bir kimseye atıf yapmaksızın bu meselede icmâ olduğunu bildirmiştir.³⁹ Aynı hüküm diğer Hanefî kitaplarında da zikredilmiş, ancak herhangi bir icmâdan bahsedilmemiştir.⁴⁰

İbnü'l-Hümâm'ın kendi görüşünü desteklemek için öne sürdüğü icmâ iddiası dikkat çekicidir. Bu bağlamda, söz konusu meselede gerçek bir icmâin varlığı ve eğer varsa muhalif görüşlerin mevcudiyeti incelenmeye değer hususlardır. İslam hukuku

³⁶ Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr li'l-âcizî'l-fakîr* (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1970), 4/145.

³⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4/145.

³⁸ İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, *el-İcmâ'*, 85.

³⁹ Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1/362.

⁴⁰ Şeybânî, *el-Asl*, 4/529; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm fî şerhi Ğureri'l-ahkâm* (b.y.: Dâru lhyâil-Kütübî'l-Arabîyye, ts.), 1/381; Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alf b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârîf ez-Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâik* (Kahire: el-Matba'atü'l-Kübra el-Emîriyye, 1895), 2/246; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkı İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1966), 3/388.

literatürü incelendiğinde, bu konuda herhangi bir görüş ayrılığına rastlanmamaktadır.⁴¹ Nitekim, meseleyle ilgili yapılan bir araştırma da muhalif bir görüşün bulunmadığını teyit etmekte ve dolayısıyla söz konusu icmâ iddiasının isabetli olduğu sonucuna ulaşmaktadır.⁴² Aynı araştırma bu meselede, Hz. İbn Zübeyr'in (r.a.) (öl. 73/692) muhalefetinin bulunduğunu da nakletmektedir. Fakat muhakkik ulema, söz konusu muhalefetin icmân gerçekleştiikten sonra ortaya çıktığından icmâa zarar vermediğini de belirtmiştir.⁴³

Muhakkik alimlerden Kemâl İbnü'l-Hümâm da yukarıdaki görüşü paylaşarak, Hz. İbn Zübeyr'in (r.a.) hükmünün icmân inikadından sonra ortaya çıktığından icmâa zarar vermeyeceğini ifade etmiştir. Buna karşılık, söz konusu icmân sahâbe döneminde sükûfî olarak gerçekleştiği ve bu nedenle İbn Zübeyr'in susmasının bir muvafakat sayılamayacağı gerekçesiyle icmân meydana gelmediğine dair bir itiraz da gündeme getirmiştir. Bu itiraza İbnü'l-Hümâm'ın cevabı ise şu yöndedir: Sükûfî icmân gerçekleştiği sırada İbn Zübeyr ictihad ehli arasında bulunmamaktaydı. Kendi ifadeleri ile bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

... Fakat (Hz. İbn Zübeyr'in (r.a.)) o dönemde fakihlerden değildi. Zira öncesinde herhangi bir fetva veya fıkıh alanında bir şöreti bilinmiyordu. Bu konudaki hüküm, muhalefetin ortaya çıkış zamanına bağlıdır. Dolayısıyla onun muhalefeti, İbn Abbas'ın avl meselesindeki muhalefeti gibidir.⁴⁴

⁴¹ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr fi fihhi mezhebi'l-İmâm'ş-Şâfi'î ve huve Şerhu Muhtasari'l-Muzenî*, thk. Alî Muhammed Muavvid ve Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 10/263, 264; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâi'*, 3/218; Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2004), 3/236, 237 Ayrıca bkz: 3/103; Ebü'l-Bekâ Kemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ b. İsâ el-Kâhirî eş-Şâfiî Demîrî, *en-Necmü'l-vehhâc fi Şerhi'l-Mihâc*, thk. el-Lecne el-İlmiyye (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2004), 7/515; Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el-Hanbelî el-Buhûtî, *Keşşâfu'l-Kinâc 'an Metni'l-İknâc* (Beyrut- Beyrut: Dâru'l-Fikr - Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1968), 6/10/492; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza el-Menûfî el-Ensârî el-Mısırî Şemseddîn er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984), 6/454. Ayrıca bk. Muhammed Nuaym Muhammed Hâni Sâî, *Mevsû'atü mesâilü'l-cumhûr fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Mısır: Dâru's-Selâm, 2007), 2/647.

⁴² Üsâme b. Saîd el-Kahtânî vd., *Mevsû'atü'l-İcmâ' fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 3/538.

⁴³ Üsâme b. Saîd el-Kahtânî vd., *Mevsû'atü'l-İcmâ' fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 8/800. İbn Zübeyr'den nakledilen iki söz vardır. Bunlardan birisinde ric'î veya bâin ayrımı yapmadan mutlak olarak mirasçı olmadığını ifade ederken diğerinde ise bâinin mirasçı olamayacağını ifade etmektedir (bk. Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *et-Tecrîd*, thk. Muhammed Ahmed Sirâc - Ali Cuma Muhammed (Kahire: Dâru's-Selâm, 2006), 10/4949.)

⁴⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, 4/146.

Aynı cevabı İbnü'l-Hümâm'dan önce Kudûrî (öl. 428/1037) de vermiştir.⁴⁵ Fakat yine de bir sahâbînin kendinden önce sükûti icmâ oluşmuş bir konuda muhalif görüş söylemesi oldukça tuhaftır.

2. İsabetsiz Olduğu Sonucuna Ulaşılan İcmâ İddiaları ve İki Hidâye Şarhinin Bu İddialardaki Tavırları

Bu başlık altında isabetli olduğu teyit edilemeyip aksi kanaate varılmış icmâ iddialarına yer verilecektir. İcmâ iddialarında öncelikle ibadetlerle alakalı olanlar, ardından muamelata dair olanlar incelenmiştir. Her bir icmâ iddiasında, eğer varsa Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm'ın ve Bedreddin el-Aynî'nin tavırlarına dair değerlendirmeler yapılmıştır.

2.1. Düşük Olarak Doğmuş Çocuğa Cenaze Namazı Kılınması

Aynî, *el-Binâye* ve *Umdetü'l-Kârî* adlı eserlerinde İbnü'l-Münzir'e atıfla düşük olarak doğmuş çocuğun cenaze namazının kılınıp kılınmaması ile alakalı iki farklı icmâ iddiası nakletmektedir. *el-Binâye*'de, ölmüş olan bebek/çocuk (et-Tıfl) için cenaze namazı kılınması hususunda icmâ bulunduğunu aktarırken⁴⁶ *Umdetü'l-Kârî*'de ise düşük (es-Sikt) için cenaze namazının kılınması konusunda icmâ olduğunu belirtmektedir.⁴⁷

İncelememiz neticesinde, Aynî'nin İbnü'l-Münzir'e atfettiği bu iki icmâ iddiasının, İbnü'l-Münzir'in *el-İcmâ* adlı eserindeki nakilleri ile örtüşmediği tespit edilmiştir. İbnü'l-Münzir'in *el-İcmâ* isimli eserindeki nakli, yaşadığı bilinen ve ses çıkarmış olan bebek için cenaze namazı kılınması hususunda icmâ bulunduğu yönündedir.⁴⁸ Bu görüşünü *el-İşrâf* adlı kitabında ilim ehline dayandırmakta,⁴⁹ *el-Evsat*'da ise aynı icmâ görüşünü tekrarlarlarken yaşadığı bilinmemiş olan bebeğin cenaze namazı konusunda görüş ayrılığı bulunduğunu ilave olarak zikretmektedir.⁵⁰

Bu da gösteriyor ki Aynî'nin İbnü'l-Münzir'e atıfla ortaya koyduğu bu iki icmâ iddiası, İbnü'l-Münzir'in iddialarından önemli farklılıklar taşımaktadır. Çünkü Aynî, çok daha genel bir hükmü içine alan bir icmâ iddiasında bulunmuştur. Halbuki, İbnü'l-Münzir'in icmâ iddiası, çeşitli kayıtlar getirdiğinden daha özeldir. Mesela, Aynî'nin ilk

⁴⁵ bk. Kudûrî, *et-Tecrîd*, 10/4949.

⁴⁶ Bedreddin el-Aynî, *el-Binâye*, 3/232. et-Tıfl kelimesinin bebek olarak anlaşılmasına itiraz edilebilir. Fakat ilgili sayfadaki siyak-sibak dikkate alındığında, bu metinde bu kelimenin “bebek” manasında kullanıldığı görülmektedir.

⁴⁷ Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed Bedreddin el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ts.), 8/176.

⁴⁸ İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, *el-İcmâ*, 44.

⁴⁹ İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, *el-İşrâf'alâ mezâhibi'l-ulemâ*, 2/348.

⁵⁰ İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ ve'l-ihtilâf*, 5/403.

iddiasının içine sağ olarak doğmuş ve sonra ölmüş bebekler ile düşükler de dâhil olabilmektedir. Zira icmâ iddiasını herhangi bir kayda yer vermeden kullanmıştır. İkincisinde ise doğrudan düşük terimini kullanmıştır. Oysa ikinci iddiasındaki düşük ile ilk iddiasında sağ olarak doğup vefat eden bebeğe terettüp eden hükümler oldukça farklıdır.⁵¹ İbnü'l-Münzir'e gelince o, hayatta olduğu tespit edildikten sonra vefat eden bebeğin durumu ile ilgili bir icmâ iddiasında bulunmaktadır. Bu durumda düşükler ile doğsa bile hayatta olduğu bilinmemiş olan bebekler, iddia edilen icmâin sınırlarının dışında kalmaktadır. Bu bağlamda, Bedreddin el-Aynî'nin metninde görülen iki farklı nakli, dalgınlık veya anlık özen eksikliği olarak değerlendirmek mümkündür.

Tüm bunlar görmezden gelinecek olunursa, Bedreddin el-Aynî'nin İbnü'l-Münzir'in icmâ iddiasına olan tavrı dikkat çekicidir. Zira önceki örneklerin aksine, bu icmâ iddiasını kendi görüşünü desteklemek adına değil, eleştirmek adına dile getirmektedir. Nitekim her iki naklinde de icmâ iddiasının peşi sıra muhalif görüşlere yer vermektedir.⁵²

İbnü'l-Münzir'in yukarıda doğrusunu naklettiğimiz icmâ iddiasının isabeti hakkında ise olumlu şeyler söylemek mümkün değildir. Çünkü Aynî'nin aktardığı üzere, bu hususta çeşitli görüşler bulunmaktadır. Mesela Mâlik b. Enes'in (öl. 179/795) görüşüne göre, ölmüş bebek için cenaze namazı kılınabilmesinin şartı, bebeğin doğduktan sonra çıkardığı sesin uzun süreli olmasıdır. O halde, kısa süreli ses çıkarıp vefat eden bebek için cenaze namazı kılınmayacağı dolaylı olarak ifade edilmiştir. Mâlik b. Enes ve Ahmed b. Hanbel'den (öl. 241/855) gelen diğer bir rivayette, bebeğin çıkardığı sesin çığlık seviyesi yüksekliğinde olması gerektiği belirtilmiştir. Bu kritere göre, sadece ses çıkarıp çığlık atmayan bebek için cenaze namazı kılınması uygun görülmemiştir. Ebû Hanîfe'den (öl. 150/767) nakledilen bir görüşe göre ise buluş çağından önce vefat eden çocuğun cenaze namazı kılınmamalıdır. Bazı âlimler ise cenaze namazının kılınabilmesi için bebeğin en az dört aylık olması şartını öne sürmüşlerdir.⁵³ Saîd b. Cübeyr (öl. 94/713) de Ebû Hanîfe'nin görüşüne benzer şekilde, buluş çağına ulaşmamış çocuklar için cenaze namazı kılınmayacağını belirtmiştir.⁵⁴

İslam hukukçularının bu değerlendirmeleri, bebeğin bazı yaşam belirtileri görülse dahi, belirli kriterlerin karşılanmadığı durumlarda cenaze namazının kılınması

⁵¹ bk. Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed Alâeddin es-Semerkindî, *Tuhfetü'l-fukahâ* (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 1/248; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/303; Bedreddin el-Aynî, *el-Binâye*, 3/232.

⁵² Bedreddin el-Aynî, *el-Binâye*, 3/232; Bedreddin el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 8/176.

⁵³ bk. Bedreddin el-Aynî, *el-Binâye*, 3/232, 233.

⁵⁴ Bedreddin el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 8/176.

konusunda icmâ bulunmadığını işaret etmektedir. Bu bağlamda, İbnü'l-Münzir'in icmâ iddiası, ancak âlimlerin çoğunluğunun kanaati olarak değerlendirildiğinde anlam kazanmaktadır.

2.2. Mümeyyiz Olmayan Kölenin Çalınmasında El Kesme Cezası Gerekmesi

Köle mal statüsünde değerlendirildiğinden, kölenin çalınmasında el kesme cezasının gerekip gerekmeyeceği ile ilgili âlimlerin görüşleri mevcuttur. Bu minvalde İbnü'l-Hümâm, Ali el-Kârî (öl. 1014/1605) ve Bedreddin el-Aynî, mümeyyiz olmayan kölenin çalınmasında el kesme cezasının gerekeceğine dair İbnü'l-Münzir'den bir icmâ haberi aktarmaktadırlar.⁵⁵ Bu konuda Ali el-Kârî ve Bedreddin el-Aynî, İbnü'l-Münzir'den naklen şöyle demektedir: “İlim ehli, kendini ifade edemeyen ve ayırt etme gücü olmayan küçük köleyi çalanın elinin kesilmesi konusunda icmâ etmişlerdir.”⁵⁶

İbnü'l-Münzir'den nakledilen icmâ haberine rağmen, Kâsânî (öl. 587/1191) yukarıdaki meselede Ebû Yûsuf'a göre el kesme cezasının gerekmeyeceğini, Ebû Hanîfe ve Şeybânî'ye göre ise el kesme cezasının verileceğini dile getirmektedir.⁵⁷ Ebû Yûsuf'un bu görüşü, yukarıdaki icmâ haberinin isabetli olmadığı yorumunu kendiliğinden açık hale getirmektedir. Zira erken dönemde yaşamış olan müctehid bir âlimin farklı görüşü, icmâ iddiasını doğrudan isabetsiz bir konuma düşürmektedir. Ebû Yûsuf'un ihtilafına rağmen İbnü'l-Münzir'in icmâ iddiası, İbnü'l-Hümâm ve Sirâceddin İbn Nüceym'in (öl. 1005/1596) dikkatini çekmiştir. Nitekim her iki müellif “Ebû Yûsuf'un ihtilafına rağmen, İbnü'l-Münzir'in icmâ görüşü nakledilmektedir” manası anlaşılacak şekilde icmâ iddiasına değinmektedirler. Zira her iki müellifin de belirttiği üzere, Ebû Yûsuf'a göre istihسانen hırsızın elinin kesilmemesi gereklidir. Çünkü köle, bir yandan mal kabul edilirken diğer yandan insan kabul edilmektedir. Bu durum, kölenin tamamen mal sayılmasında şüphe oluşturur ve şüphe durumunda had cezaları düşürülmelidir.⁵⁸

Yukarıda değinilen tüm veriler, İbnü'l-Münzir'in icmâ iddiasının hatalı olduğu sonucunu doğurmaktadır. Zira söz konusu meselede Ebû Yûsuf'un bir istihسان görüşü vardır ve onun bu muhalif görüşüne rağmen icmâ iddiasında bulunulması isabetli olmasa gerektir.

⁵⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, 5/370; Ebü'l-Hasen Nürüddîn b. Sultân Muhammed el-Herevî Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, thk. Muhammed Nezzar Temim - Heysem Nezzar Temim (Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1997), 3/244; Bedreddin el-Aynî, *el-Binâye*, 7/22.

⁵⁶ Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, 3/244; Bedreddin el-Aynî, *el-Binâye*, 7/22.

⁵⁷ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 7/79.

⁵⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, 5/370, 371; Sirâcüddîn Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî Sirâceddin İbn Nüceym, *en-Nehrü'l-fâik*, thk. Ahmed Azv İnâye (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 2002), 3/178.

Görünen o ki hatalı olduğu tespit edilen icmâ iddiasının İbnü'l-Münzir'e atfedilmesi konusu incelemeye değer bir husus haline gelmiştir. Araştırmalarımız neticesinde, bahse konu icmâ iddiasının İbnü'l-Münzir'in fikhî konuları sistematik olarak ele aldığı *el-İcmâ'* adlı eserinde⁵⁹ ve icmâ meseleleriyle alakalı olan *el-İknâ'* adlı çalışmasında⁶⁰ kayıtlı olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu icmâ iddiasını değerlendiren güncel bir akademik çalışma, bu iddianın İbnü'l-Münzir, İbn Kudâme, İbn Kâsım, İbn Hazm ve İbnü'l-Kattân gibi çeşitli otoritelere dayandırıldığını bildirmekle beraber, Ebû Yûsuf'un farklı görüşü sebebiyle iddia edilen icmân teknik anlamda bir uzlaşmayı temsil etmediği sonucuna varmaktadır.⁶¹

O halde bu mesele hakkında, icmân gerçekleştiği her ne kadar Hanefî kitaplarında zikredilse de böyle bir ittifakın icmâ kapsamında değerlendirilemeyeceği açık hale gelmiştir. Eğer Ebû Yûsuf'un bir muhalefeti bulunmasaydı, burada söylenen sonucun aksi istikametinde başka bir sonuca varmak mümkün olabilirdi. Hanefîlerin İbnü'l-Münzir'in bu icmâ iddiasındaki tavrına bakıldığında bazılarının iddiayı araştırmadan aktardığı, bazılarının ise söz konusu icmâdaki hataya işaret ettiği görülmektedir.

2.3. Sağlıklıken Verilmiş Bâin Talakın İddetinde Eşlerin Birbirlerine Mirasçı Olamaması

Kemâl İbnü'l-Hümâm'ın, İbnü'l-Münzir'e dayandırdığı icmâ görüşünde, sağlıklı durumda iken kocası tarafından bâin talak ile boşanan kadının, kocasının iddet süresinde vefat etmesi halinde mirasçılık hakkını kaybedeceği belirtilmektedir. Bu hükmün gerekçesi, iddet süresi tamamlandıktan sonra kocanın vefatı durumunda kadının zaten mirasçı olamayacağı ile ilişkilendirilmektedir. Buna karşın, yine müellifin naklettiğine göre bu icmâ görüşünden farklı değerlendirmeler de bulunmaktadır. Mesela, Mâlik b. Enes, kadının yeniden evlenmesi durumunda dahi mirasçılık hakkının devam edeceğini savunurken; İbn Ebû Leylâ (öl. 83/702) ve Ahmed b. Hanbel ise kadının mirasçılık hakkının yalnızca başka biriyle evlenmediği müddetçe geçerli olacağı görüşünü benimsemektedir.⁶² Gerçekten de İbnü'l-Münzir, Kemâl İbnü'l-Hümâm'ın naklettiği şekilde bir icmâ görüşüne sahiptir. Nitekim o, icmâ meselelerini topladığı kitabında sağlıklı kocanın karısını üç kere boşaması halinde, eşlerden biri vefat ettiğinde, hayatta kalan eşin

⁵⁹ İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, *el-İcmâ'*, 115.

⁶⁰ Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, *el-İknâ'. fî mesâilî'l-İcmâ'*, thk. Hasan Fevzi es-Sa'îdî (b.y.: el-Farûkû'l-Hadîse li't-tıbb ve'n-neşr, 2004), 2/259.

⁶¹ Üsâme b. Saîd el-Kahtânî vd., *Mevsû'atü'l-İcmâ' fî'l-fikhi'l-İslâmî*, 10/187, 188.

⁶² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4/145.

vefat edene mirasçı olamayacağı hakkındaki icmâ nakletmektedir.⁶³ Aynı icmâ iddiası İbnü'l-Kattân (öl. 628/1231) tarafından da ileri sürülmüştür.⁶⁴

Kemâl İbnü'l-Hümâm'ın İbnü'l-Münzir'e dayandırdığı icmâ görüşünü, kadim ve muasır müelliflerden bazıları İbnü'l-Hümâm'ın kendi iddiası gibi anlamışlardır.⁶⁵ Ancak mesele incelendiğinde, bunun İbnü'l-Hümâm'ın değil, İbnü'l-Münzir'in icmâ iddiası olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim kendisi ilgili icmâ naklettiği sayfada "İbnü'l-Münzir dedi ki: ..." ifadesinden sonra, ric'î talak iddetinde mirasçı olunabileceğine dair icmâ iddiası ile bâin talakta mirasçı olunamayacağına dair icmâ iddiasını, araya hiçbir fasıla koymadan "vâv" bağlacıyla art arda zikretmektedir.⁶⁶ Bu yazım biçimi, atıf harfi bağlamındaki dil kurallarına göre söz konusu icmâ iddialarının İbnü'l-Münzir'e ait olduğunu göstermektedir. Bu görüşümüzü destekleyen diğer bir delil, İbnü'l-Münzir'in *el-İcmâ'* adlı eseridir. Zira İbnü'l-Münzir bu eserde her iki icmâ iddiasını, tıpkı İbnü'l-Hümâm'ın aktardığı sırayla peş peşe vermektedir.⁶⁷ Dolayısıyla, İbnü'l-Hümâm'ın bu icmâ iddialarını yazarının eserinden aslına uygun şekilde naklettiği sonucu, kadim ve muasır müelliflerin iddia ettiği ikinci icmân İbnü'l-Hümâm'a ait olduğu görüşünden daha doğru ve ihtiyatlı bir yaklaşımdır.

Bu meseledeki icmâ iddiasını detaylı bir şekilde ele alan çalışmada, çeşitli dönemlerde yaşamış birçok alimin aynı icmâ iddiasını açık bir şekilde ortaya koyduğu tespit edilmiştir. Araştırmacı, bu iddialara karşı herhangi bir muhalif görüşün yer alması sebebiyle, söz konusu icmâ iddiasının isabetli olduğu sonucuna ulaşmıştır.⁶⁸ Fakat ilgili araştırmacının bu konuda aceleci davrandığı ve ihtilafları gözden kaçırdığı anlaşılmaktadır. Zira yukarıda icmâ iddiasına rağmen birtakım muhalif görüşlerin de Kemâl İbnü'l-Hümâm tarafından nakledildiği söylenmişti. Yaptığımız araştırmada Mâlikî mezhebi kaynaklarında gerçekten de böyle bir muhalefetin olduğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Mevvâk (öl. 897/1492), *et-Tâc ve'l-iklîl* adlı eserinde şu hukuki duruma değinmektedir: Bir kadın, sağlıklı olan kocasının kendisini boşadığına dair tanıklarını kocasının vefatından sonra mahkemeye sunduğu takdirde, mirastan pay alma hakkına sahip olacağını ifade etmektedir.⁶⁹ *Muhtasar-ı Halîl* şârihi el-Haraşî (öl. 1101/1690), kocanın

⁶³ İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, *el-İcmâ'*, 85.

⁶⁴ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Abdilmelik el-Kutâmî el-Fâsî İbnü'l-Kattân el-Mağribî, *el-İknâ' fi mesâilil-icmâ'*, thk. Hasan Fevzi es-Sa'îdî (b.y.: el-Fârûk el-Hadîse li't-Tibâ' ve'n-Neşr, 2004), 2/43.

⁶⁵ bk. Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 2/246; Üsâme b. Saîd el-Kahtânî vd., *Mevsû'atü'l-İcmâ' fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 3/540.

⁶⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4/145.

⁶⁷ İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, *el-İcmâ'*, 85.

⁶⁸ Üsâme b. Saîd el-Kahtânî vd., *Mevsû'atü'l-İcmâ' fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 3/539, 540; 8/803-806.

⁶⁹ Ebü Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Ebi'l-Kâsım el-Abderî el-Girnâtî el-Mevvâk, *et-Tâc ve'l-iklîl li- Muhtasari Halîl* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 5/285. Ayrıca bk. Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed

ölümünden sonra karısını ric'î olarak ya da bâin olarak boşaması konusunda şahitlik edilse ve şahitlik tarihi itibariyle iddet süresi de geçmiş olsa karının kocaya vâris olacağını bildirmektedir.⁷⁰

Bu bağlamda, icmâ iddiası çağdaş araştırmalarda doğrulanmış ve geçerli kabul edilmiş olsa dahi, gerçekte bahsi geçen konuda icmâın vuku bulmamış olma ihtimali oldukça kuvvetlidir. Bu husus, icmâ iddialarını değerlendirirken metodolojik titizlik ve ihtiyatlı bir yaklaşım benimsemenin önemini vurgulamaktadır.

2.4. El Kesme Cezası İçin Çalınan Şeyin Hırzdan Çıkarılmasının Şart Koşulması

İbnü'l-Hümâm, el kesme cezasının sabit olabilmesi için el kesme cezası gerektiği bir malın hırzdan dışarıya çıkarılmasının ilim ehlinin çoğunluğuna göre bir şart olduğunu ileri sürmektedir. İlim ehlinin çoğunluğuna yaptığı vurgudan sonra ise Hz. Aişe (r.a.) (öl. 58/678), Neha'î (öl. 96/714) ve Hasan-ı Basrî'nin (öl. 110/728) bu konudaki ihtilaflarına değinmektedir. Zira onlara göre kişi, hırzda olan malı toplamasından dolayı dışarı çıkarmasa bile el kesme cezasının kendisine gerekeceğini dile getirmektedirler. Hasan-ı Basrî'nin bu konuda bir görüşünün daha olduğu ve o görüşün çoğunluğun görüşü ile uyduğu da altını çizmektedir. Dâvûd ise hırz diye bir şarta daha ilkten itibar edilmeyeceğine kaidir.⁷¹ İbnü'l-Hümâm, tüm bu hususları inceledikten sonra, bu muhalif görüşte olanların söz konusu görüşlerinin kendi ravilerinden sabit olmadığını söylemektedir. Bu sebeple ilim çevrelerinde, el kesme cezasının uygulanması için malın muhafaza edilen yerden dışarı çıkarılmasının zorunlu bir koşul olduğu görüşü dışında alternatif bir yaklaşım mevcut değildir. Bu nedenle ona göre, hırz şartı icmâ gibi değerlendirilmelidir. Nitekim, İbnü'l-Münzir de bu icmâi nakletmiştir. Tüm bunlardan sonra İbnü'l-Hümâm el kesme cezası ile alakalı olan umum bildiren ayetin, icmâ ile tahsis edilebileceğini söylemiş, hırz şartı ile ayetin umumuna aykırı davranılmadığına işaret etmiştir.⁷²

Görüldüğü üzere İbnü'l-Hümâm söz konusu meselede icmâ bulunduğunu çok çeşitli yollardan ispat etmeye çalışmıştır. Gerçekten de bu konuda bir icmâ İbnü'l-Münzir tarafından nakledilmektedir. Şöyle ki o, belirli miktardaki bir eşyanın hırzdan çıkarılması durumunda el kesme cezasının uygulanması gerektiği hususunda bir konsensüsün varlığını aktarmaktadır. Ancak o, Hasan-ı Basrî'ye göre bir kimse meskene girerek

d. İbrâhîm b. Halîl el-Ensârî el-Hazrecî et-Tetâî, *Cevâhirü'd-düer fi halli elfâzi'l-Muhtasar*, thk. Nuri Hasan Hamid (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2013), 4/205.

⁷⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Alî el-Mâlikî el-Haraşî, *Şerhu'l-Haraşî 'alâ Muhtasarı Halil* (Mısır: Dârü'l-Fikr, ts.), 4/19.

⁷¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, 5/380.

⁷² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, 5/380.

içerideki eşyayı toplasa bile dışarı çıkarmamışsa, yine de el kesme cezasının uygulanması gerektiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte, ondan gelen başka bir rivayette hırzın bir şart olarak belirlenmesi hakkında da bir kanaatinin olduğu da aktarılmaktadır.⁷³

Yukarıda İbnü'l-Hümâm'ın zikrettiği bilgiler ile İbnü'l-Münzir'in naklettikleri tamamen örtüşmektedir. Bu, İbnü'l-Hümâm'ın kaynakları arasında İbnü'l-Münzir'in eserlerinin doğrudan yer aldığını göstermektedir. Konumuzla alakalı olarak ise İbnü'l-Hümâm'ın, çalınacak eşyayı hırzdan alıp dışarıya çıkarma konusundaki icmâ vurgusu dikkatlerden kaçmamalıdır. Kendisi her ne kadar bu konuda bazı fakihlerin ihtilafından bahsetse de sonrasında bu ihtilaflı görüşlerin sahiplerinden sabit olmadığını belirtmekte ve ilim ehlinin hırz şartına muhalefet etmediğini açıkça ifade etmektedir. Bunun icmâ olarak değerlendirilebileceğini ifade ettikten sonra, kendi görüşüne bir dayanak sağlamak amacıyla olsa gerek, aynı icmâ görüşünün İbnü'l-Münzir tarafından da belirtildiğini aktarmaktadır.

Bu icmâ iddiası değerlendirildiğinde, yukarıda zikredilen muhaliflerden dolayı icmânın sabit olmadığı çok açıktır. Burada İbnü'l-Hümâm'ın icmânın sıhhatine inanarak değerlendirmeler yaptığı ve İbnü'l-Münzir'i de kendi görüşünü desteklemek için şahit olarak göstermekten yana tavır aldığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar İbnü'l-Hümâm muhalif görüşleri yukarıda reddetmiş olsa da aslında onun reddettiğinden daha fazla muhalefet mevcuttur. Söz konusu icmâ iddiasını inceleyen muasır bir çalışma, bu iddiaya muhalif olarak Hz. Aişe (r.a.), Neha'î, Saîd b. Müseyyeb (öl. 94/713), Ubeydullah b. Abdullah (öl. 98/716) ve Zâhirî mezhebi gibi pek çok karşıt görüşün olduğunu da zikretmektedir. Araştırmacı, netice olarak ilim ehlinin hırzı şart koştuğunu kabul etmekte, ancak bu meselede icmânın oluşmadığı sonucuna ulaşmaktadır. Buna işaret ederken icmâ nakleden âlimlerin, nakilleri sırasında bu konuda muhalif görüş belirtenlerden bahsettiklerini gündeme getirmektedir. Fakat onlar bu muhalefeti şaz olduğundan dikkate almamışlardır.⁷⁴

2.5. Haricîlerin Tekfir Edilmemesi

Haricîlik, devlet başkanının küfür veya savaşı gerektirecek bir günah işlediğini öne sürerek, kendi yorumları doğrultusunda merkezi otoriteye karşı isyan eden topluluğu ifade etmektedir. Haricîler, Müslümanların can ve mallarını helal saymakta, kadınları esaret altına almakta ve Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) sahâbesini dinden çıkarmakla itham etmektedirler. Bu kimseler, fukahânın ve hadisçilerin

⁷³ bk. İbnü'l-Münzir en-Nisâbü'rî, *el-İcmâ'*, 116.

⁷⁴ Üsâme b. Saîd el-Kahtânî vd., *Mevsû'atü'l-İcmâ' fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 10/150, 151.

çoğunluğuna göre sadece buğât statüsünde değerlendirilmektedirler.⁷⁵ İbnü'l-Hümâm, Haricilere ilişkin diğer görüşleri şu şekilde özetlemiştir: Malik b. Enes'e göre bu şahıslara tövbe etme imkânı tanınır; şayet tövbe ederlerse bu kabul edilir, fakat tövbeden kaçınırlarsa küfürlerine binaen değil, toplumsal nizamı bozucu faaliyetlerini engellemek maksadıyla öldürülürler. Hadisçiler ise söz konusu kişilerin İslam dairesinden çıkarak mürted statüsüne girdiklerini ve buna bağlı olarak mürtedlere uygulanan hükümlere tabi tutulmaları gerektiğini savunmuşlardır. Bu kanaate, Hz. Peygamber'in belirli hadislerini yorumlayarak varmışlardır.⁷⁶

Sonuç olarak, İslam hukuk geleneği içerisinde Haricilerin hukukî statüsüyle ilgili üç temel görüş öne çıkmaktadır. Birinci görüşe göre, Hariciler siyasi otoriteye karşı çıkan yani buğât kategorisinde değerlendirilmektedir; ikinci görüşe göre, tövbe etmeyi reddederlerse ölüm cezasına çarptırılmaları gerekmektedir; üçüncü ve araştırmamızı inşa edeceğimiz görüş ise Haricilerin İslam dairesinden tamamen çıktıklarını, yani mürted statüsünde değerlendirilmeleri gerektiğini kabul etmektedir.

İbnü'l-Hümâm, bu tartışmalar içerisinde birinci görüşü benimsediği için, özellikle Haricilerin mürted olduğunu iddia edenlere karşı, İbnü'l-Münzir'in otoritesinden faydalanarak güçlü bir itiraz sunmaktadır. Kendi eserinde aktardığına göre, İbnü'l-Münzir muhaddisler arasında Haricileri tekfir etme konusunda irtidad görüşünü benimseyen ya da savunan hiçbir ismi bilmediğini açıkça belirtmektedir. İbnü'l-Hümâm, İbnü'l-Münzir'in bu ifadesinin fakihlerin bu konudaki icmâna delalet ettiğini öne sürmektedir. Ayrıca İbnü'l-Hümâm, iddiasını daha da güçlendirmek amacıyla, çeşitli mezhepler içinde Haricileri tekfir eden görüşlerle sıkça karşılaştığını, ancak bu görüşlerin müctehid seviyesindeki fakihlerden değil, başka kişilerden geldiğini özenle vurgulamaktadır. Ona göre, fakih olmayanların görüşleri İslam hukuku açısından dikkate alınmamalıdır. Kendisi, fakihlerin bu konudaki kanaatinin savunduğu görüşlerle tamamen uyumlu olduğunu önemle belirtmektedir. O halde İbnü'l-Hümâm'a göre İbnü'l-Münzir, müctehidlerin görüşlerini aktarma konusunda güvenilir bir otoritedir; dolayısıyla Haricilerin hukuki statüsü tartışmasında onun aktardığı görüşe büyük önem verilmesi gerekmektedir.⁷⁷ Zeyneddin İbn Nüceym (öl. 970/1563) ve Siraceddin İbn Nüceym de buraya kadar söylenenleri, *Fethu'l-kadîr*'den, olduğu gibi aktarmaktadır.⁷⁸ İbn Âbidîn (öl. 1252/1836) de İbnü'l-Münzir'e bu konuda ittiba edilmesi gerekliliği kısmı hariç, buraya

⁷⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/100.

⁷⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/100.

⁷⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/100.

⁷⁸ bk. İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 5/151; Sirâceddin İbn Nüceym, *en-Nehrü'l-fâik*, 3/265.

kadar zikredilenleri İbnü'l-Hümâm'dan, olduğu gibi aktarmaktadır.⁷⁹ Ayrıca o, haricîlerin küfür ehlinen olduğunun söylenmesinin heva ehlinin sözlerinden sayılacağını bildirmektedir.⁸⁰

Görüldüğü üzere İbnü'l-Hümâm, İbnü'l-Münzir'in "irtidad görüşünü benimseyen birini bilmediği" yönündeki ifadesinden bir icmâ iddiası çıkarmaktadır. Daha sonra da bunu çeşitli saiklerle desteklemektedir. Fakat bu konuda gerçekten icmâ oluşmuş mudur, bunun incelenmesi oldukça önem arz etmektedir. İbnü'l-Hümâm'ın ileri sürdüğü icmâ görüşü, Hattâbî, Münâvî, Ali el-Kârî ve Şevkânî tarafından da benimsenmektedir. Bununla birlikte, İmam Buhârî, bazı hadis âlimleri, bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel, Kurtubî, İbnü'l-Arabî, Sübkî ve Merdâvî gibi önemli âlimler muhalif olarak farklı görüşler ortaya koymuşlardır.⁸¹ Yani bu muhalefetin kapsamı, *Fethu'l-kadîr* eserinin müellifinin belirttiği isimlerden daha geniştir. Özellikle dikkat çeken nokta, bu muhalif görüş sahipleri arasında erken dönemin ulehasının da bulunmasıdır. Bu durum, söz konusu meselenin tartışılabilir niteliğini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, üzerinde görüş ayrılıkları bulunan bir konuda icmâ iddiasında bulunmanın metodolojik açıdan uygun olmadığı söylenmesi gerekmektedir.

Yukarıda bahsi geçen âlimlerden sonraki dönemde bir icmân oluşmuş olabileceği düşüncesi akla gelebilir. Ancak İslam hukuku âlimlerinin coğrafi olarak geniş bir alana yayılmış olması, bu ihtimalin gerçekleşme olasılığını önemli ölçüde düşürmektedir. Diğer bir muhtemel yaklaşım olarak, icmân daha önceki dönemlerde gerçekleşmiş olabileceği öne sürülebilir. Lakin bu yaklaşım da metodolojik açıdan tutarlı görünmemektedir. Zira önceden bağlayıcı bir icmâ mevcut olsaydı, yukarıda zikredilen âlimlerin farklı görüşler ortaya koymaları mümkün olmazdı. İcmâ iddialarını analiz eden bir araştırma, bu değerlendirmeyi destekler nitelikte, söz konusu meselede ileri sürülen icmâ iddiasının, yukarıda belirtilen âlimlerin muhalefeti nedeniyle geçerli olmadığı neticesine ulaşmıştır.⁸² Bununla beraber, icmâ söz konusu olmasa da büyük çoğunluğun Haricîlerin tekfir edilmemesi görüşünden yana olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Sonuç

İcmâ delili hem Hanefîler tarafından hem de diğer müctehidler tarafından itibar gören ve şer'î hükümlerin verilmesinde kullanılan delillerden bir tanesidir. Bu delilin

⁷⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/237.

⁸⁰ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 5/151 (Minhatü'l-hâlik haşiyesi içinde).

⁸¹ Üsâme b. Saîd el-Kahtânî vd., *Mevsû'atü'l-İcmâ' fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 10/413, 414.

⁸² Üsâme b. Saîd el-Kahtânî vd., *Mevsû'atü'l-İcmâ' fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 10/418.

özel kriterleri karşılandığında, onu reddetmek kişinin İslam dairesi dışına çıkmasına sebep olabilecek ciddi sonuçlar doğurabilmektedir.

Hanefî mezhebinin fûrû literatüründe çok sayıda icmâ referansı bulunmaktadır. Bu referanslar arasında, Hanefî mezhebine mensup olmayan âlimler de mevcuttur. İbnü'l-Münzir, bu âlimlerden biridir. İbnü'l-Münzir'in çeşitli fikhî meselelerle ilgili icmâ görüşleri, *el-Hidâye* metninin şarihleri olan Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm ve Bedreddin el-Aynî tarafından kabul görmüş ve kayda değer bulunmuştur. Ancak müellifler, bu icmâ referanslarını hükmü bilinmeyen meseleleri çözmek için değil, hâlihazırda vardıkları hükümleri desteklemek amacıyla kullanmışlar ya da icmâ iddiasını nakledip, muhalif görüşleri sıralayarak eleştiri amacı gütmüşlerdir.

Nakledilen icmâ iddialarının önemli bir kısmı Osmanlı dönemi müellifleri tarafından kapsamlı bir incelemeye tabi tutulmamıştır. Nitekim bunlar, gerçek ve muteber bir icmâ niteliği taşımamaktadır. Araştırmalarımız neticesinde, icmâ hükmü olarak aktarılan birçok meselede aslında böyle bir konsensüsün oluşmadığı tespit edilmiştir. Bazı şer'î hükümlerde icmâm varlığından söz edilebilse de bunlar kişiyi dinden çıkaracak derecede kesinlik arz eden icmâ kategorisinde değerlendirilememektedir. Bu sebeple, Hanefî kitaplarındaki icmâ iddialarına oldukça ihtiyatlı bir yaklaşım sergilemek elzemdir.

Âlimler, herhangi bir fikhî konuda eğer muhalif bir görüş aktarılmadıysa, o konu üzerinde icmâ gerçekleştiğini kabul etmişlerdir. Fakat usul kitaplarındaki icmâ anlayışı bu yöntemden farklıdır. Bazen de çeşitli âlimler arasında ihtilafın bulunmasına rağmen, ihtilaf farkı gerekçelerle zayıflatılarak icmâa ulaşmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın vardığı sonuçlar, incelenen spesifik konu ve sınırlar dâhilinde geçerlidir. Dolayısıyla bu bulgulardan hareketle genel ve kesin yargılara varmak uygun değildir. İster diğer âlimlerden veya kaynaklardan nakledilmiş olsun, ister bizzat Hanefîler tarafından öne sürülmüş olsun, her bir icmâ iddiası münferit olarak incelenmeyi ve değerlendirilmeyi gerektirmektedir.

Yukarıda değindiğimiz üzere İbnü'l-Münzir'in icmâ iddiaları farklı âlimler tarafından kabul görmüş ve kitaplarında zikredilmiştir. Bu durum, İbnü'l-Münzir'in icmâ iddialarının âlimlerce güvenilir olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Buradan hareketle, gelecek araştırmalar için önerilerimiz şu şekilde ifade edilebilir: Bu araştırma yaklaşımı, İbnü'l-Münzir özelinde ya da genel olarak diğer mezhep literatüründeki icmâ nakilleri, farklı âlimlerin aktardığı ya da farklı âlimlerden aktarılan icmâ iddiaları, dört mezhebin müşterek kabul ettiği icmâ görüşleri veya çeşitli fakihlerin eserlerindeki icmâ değerlendirmeleri, belirli tarihsel dönemlerde icmâa verilen önem vb. konu başlıkları

üzerinde de uygulanabilir. Her bir araştırmannın literatüre özgün ve kıymetli katkılar sunması mümkündür.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder./The author declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder./The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Abdülazîz el-Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrâr 'an şerhi Usûli'l-Pezdevî*. 4 Cilt. İstanbul: Şirketü's-Sahâfeti'l-Usmâniyye, 1. Basım, 1890.
- Alâeddin es-Semerkindî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Mîzânü'l-usûl fi netâici'l-ukûl*. thk. Muhammed Zekî Abdu'l-birr. Katar: Matâbiu'd-Doha, 1. Basım, 1984.
- Alâeddin es-Semerkindî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Tuhfetü'l-fukahâ*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1994.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn b. Sultân Muhammed el-Herevî. *Fethu bâbi'l-'inâye*. thk. Muhammed Nezzar Temim - Heysem Nezzar Temim. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1. Basım, 1997.
- Azamatov, Rustem. "İslam Hukuk Metodolojisinde Mürekkebi İcmâ Kavramının Mâhiyeti". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 29 (Nisan 2017), 33-50.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed er-Rûmî el-Mısrî. *el-Rudûd ve'n-nukûd Şerhi Muhtasari İbni'l-Hâcib*. thk. Terhîb b. Rebî'ân ed-Devserî Dayfullah b. Sâlih b. 'Avn'ul Ömerî. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşdi Nâşirûn, 2005.
- Bedreddin el-Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*. thk. Eymen Sâlih Şa'bân. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-ilmiyye, 1. Basım, 2000.
- Bedreddin el-Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *'Umdetü'l-Kârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ts.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.

- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el-Hanbelî. *Keşşâfu'l-Kınâ' 'an Metni'l-İknâ'*. Beyrut - Beyrut: Dâru'l-Fikr - Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1968.
- Burhâneddin el-Buhârî, Burhânü's-Şerîa Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Mergînânî. *el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*. thk. Abdulkerîm Sâmi el-Cundî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. ed. Mustafa Çiçekler. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. thk. İsmetullah İnayettullah Muhammed, Sâid Bekdaş vd. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2010.
- Çağlar, Muhammet Ali. *Cühûdü'l-Medreseti'l-İslâhiyyeti'l-Hadîse fi 'İlmi Usûli'l-fikh (Dirâse Tahlîliyye Nakdiyye)*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2025.
- Demîrî, Ebû'l-Bekâ Kemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ b. İsa el-Kâhirî eş-Şâfiî. *en-Necmü'l-vehhâc fi Şerhi'l-Mihâc*. thk. el-Lecne el-İlmiyye. 10 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1. Basım, 2004.
- Ebü'l-Muzaffer Sem'ânî, Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî. *Kavâtî'u'l-edille fi'l-usûl*. thk. Muhammed Hasan Muhammed. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1999.
- Eraslan, Şule. "Klasik İcma Teorisine Modern Yaklaşımlar: Fazlurrahman Örneği". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 32 (Ekim 2018), 163-190.
- Haddâd, Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî. *el-Cevheretü'n-neyyire 'alâ Muhtasari'l-Kudûrî*. 2 Cilt. b.y.: el-Matba'atü'l-Hayriyye, 1. Basım, 1904.
- Haraşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Alî el-Mâlikî. *Şerhu'l-Haraşî 'alâ Muhtasari Halil*. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, ts.
- Hayta, Mustafa. "Usûlü'd-Dîn Anlayışının Usûlü'l-Fıkha Yansıması: İcmâ Örneği". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 24 (Ekim 2014), 11-32.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1966.
- İbn Emîru Hâc, Ebu Abdullah Şemsuddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *et-Takrîr ve't-tahbîr*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1983.
- İbn Melek, Abdullatîf b. Firişte. *Şerhu'l-Menâr fi usûli'l-fikh*. thk. İlyas Kaplan. 2 Cilt. İstanbul: Dâru'l-İrşâd, 1. Basım, 2014.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *el-Bahrü'r-râik*. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 2. Basım, ts.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2004.

- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İsken-derî. *Fethu'l-kadîr li'l-âcizi'l-fakîr*. 10 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1970.
- İbnü'l-Kattân el-Mağribî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Abdilmelik el-Kutâmî el-Fâsî. *el-İknâ' fi mesâilil-icmâ'*. thk. Hasan Fevzi es-Sa'îdî. 2 Cilt. b.y.: el-Fârûk el-Hadîse li't-Tıbbâ' ve'n-Neşr, 1. Basım, 2004.
- İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm. *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*. thk. Ebû Hammâd Sağîr Ahmed b. Muhammed Hanîf. Riyad: Dâru Tîbe, 1. Basım, 1985.
- İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm. *el-İcmâ'*. thk. Fuâd Abdül-mün'im Ahmed. b.y.: Dâru'l-Müslim li'n-neşr ve't-tevzî, 1. Basım, 2004.
- İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm. *el-İknâ' fi mesâilil-icmâ'*. thk. Hasan Fevzi es-Sa'îdî. 2 Cilt. b.y.: el-Farûkü'l-Hadîse li't-tıbbâ ve'n-neşr, 1. Basım, 2004.
- İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm. *el-İşrâf 'alâ mezâhibil-ulemâ*. thk. Sağîr Ahmed el-Ensârî Ebû Hammâd. 10 Cilt. Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetü Mekke es-Sekâfiyye, 1. Basım, 2004.
- Kallek, Cengiz. "İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Mart 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-munzir-en-nisaburi>
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâi'ü's-sanâ' fi tertîbi's-şerâi*. thk. Ali Muavvez - Adil Abdulmevcud. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1986.
- Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed. *et-Tecrîd*. thk. Muhammed Ahmed Sîrâc - Ali Cuma Muhammed. 12 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 2. Basım, 2006.
- Mâverdi, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvi'l-Kebîr fi fikhi mezhebi'l-İmâm's-Şâfi'î ve huve Şerhu Muhtasari'l-Muzenî*. thk. Alî Muhammed Muavvid ve Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1999.
- Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. 5 Cilt. Beyrut: Matba'atü'l-Halebî, 1937.
- Mevvâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Ebî'l-Kâsım el-Abderî el-Gırnâtî. *et-Tâc ve'l-iklîl li-Muhtasari Halîl*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1994.
- Molla Cîven, Ahmed b. Ebî Saîd b. Abdillâh el-Leknevî. *Nûrû'l-envâr fi şerhi'l-Menâr*. 2 Cilt. Karaçi: Mektebetü'l-Büşrâ, 1. Basım, 2008.
- Molla Hüsrev. *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Ğureri'l-ahkâm*. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.

- Muhammed Nuaym Muhammed Hâni Sâî. *Mevsû'atü mesâilî'l-cumhûr fi'l-fikhi'l-İslâmî*. 2 Cilt. Mısır: Dârü's-Selâm, 2. Basım, 2007.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. 9 Cilt. Kahire: İdâretü't-Tıbbâ'ati'l-Münîriyye - Matbaatü't-Tedâmüni'l-Ehavî, 1925.
- Özcan, Mustafa Serdar. *el-İcmâ' es-Sukûtî ve Tetavvuruh ve Tatbîkâtuh 'inde'l-Hanefiyye*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2025.
- Pezdevî, Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm. *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*. thk. Sâid Bektaş. Medine - Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye - Dârü's-Sirâc, 1. Basım, 2014.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Usûlü'l-fikh*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Marife, ts.
- Sirâceddin İbn Nuceym, Sirâcuddîn Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *en-Nehrü'l-fâik*. thk. Ahmed Azv İnâye. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2002.
- Şemseddîn er-Remlî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza el-Menûfî el-Ensârî el-Mısırî. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1984.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Abdullah. *Irşâdu'l-fuhûl ila tehkiki'l-Hak min 'İlmi'l-usûl*. thk. Ahmed Azvi İnâye. 2 Cilt. b.y.: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1. Basım, 1999.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. *el-Asl*. thk. Muhammed Boynukalın. 12 Cilt. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2012.
- Şeyh Nizâm, el-Burhânburî. *el-Fetâva'l-Hindiyye*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2. Basım, 1892.
- Şürünbülâfî, Ebü'l-ihlâs Hasen b. Ammâr b. Alî el-Vefâî el-Mısırî. *Merâkı'l-felâh bi-İmdâdi'l-fettâh*. thk. Ebû Abdirrahman Salah b. Muhammed b. Avîza. b.y.: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1. Basım, 2005.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *et-Telvîh 'ala't-Tavzîh li metni't-Tenkîh fi Usûli'l-fikh*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1957.
- Tetâî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Halîl el-Ensârî el-Hazrecî. *Cevâhirü'd-dürer fi halli elfâzi'l-Muhtasar*. thk. Nuri Hasan Hamid. 8 Cilt. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1. Basım, 2013.
- Üsâme b. Saîd el-Kahtânî vd. *Mevsû'atü'l-İcmâ' fi'l-fikhi'l-İslâmî*. 11 Cilt. Riyad: Dârü'l-Fadîle li'n-neşr ve't-tevzî, 1. Basım, 2012.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 25 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1985.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî eş-Şâfiî. *Teşnîfü'l-mesâmi' bi-Cem'i'l-cevâmi'*. thk. Abdullah Rebî Seyyid Abdulazîz. 4 Cilt. Mekke: Mektebetü Kurtuba li'l-Bahsi'l-İlmî - İhyâü't-Turâs - Tevzîu'l-Mektebeti'l-Mekkiyye, 1. Basım, 1998.

Zeylaî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfi el-Bâriî. *Tebyînü'l-hakâik*. 6 Cilt. Kahire: el-Matba'atü'l-Kübra el-Emîriyye, 1. Basım, 1895.